

Lezing ter gelegenheid van de Uitreiking van de Aletta Jacobs Prijs op 6 maart 2020 aan Khadija Arib, door Nausicaa Marbe, schrijfster, columnist en journalist

De wijze evenwichtskunst van een pionierend rolmodel in een lastige samenleving

De titel van mijn bijdrage vanmiddag probeert zoveel mogelijk kwaliteiten van Khadija Arib in een zin te vangen.

‘De wijze evenwichtskunst van een pionierend rolmodel in een lastige samenleving.’

Nu ik dit zo hardop lees, merk ik dat je makkelijk je tong erover kan breken. Misschien is dat geen compliment voor onze eregast. Maar ik kon niet anders: wat hier opgesomd wordt, is allemaal waar.

Wijs was Khadija Arib al als vijftienjarige puber die met haar moeder in Nederland aankwam waar haar vader gastarbeider was. Vanaf de eerste dag begreep ze de moeilijkheden en ongemakken van de migratie naar een totaal vreemde cultuur. Ze zocht een middenweg om het vertrouwde met het onbekende te verzoenen. En dat doet ze nog steeds, in onze woelige samenleving.

Pionierend was ze ook, omdat ze als jonge eigenzinnige Marokkaanse vrouw geen voorbeelden had van een oudere generatie die haar weg in de nieuwe samenleving had gevonden. Ze moest alles zelf ontdekken en paden banen voor anderen die minder initiatiefrijk waren dan zij.

Daarbij ontdekte ze ook dat de cultuur die ze uit haar geboorteland kende op Nederlandse bodem een droevige transformatie had ondergaan: de grote families, de warme sociale kringen en de levenslust van thuis werden vervangen door isolatie en onzichtbaarheid. Ook daar zou Khadija iets aan doen. Maar ook als welzijnswerker, activiste en politica was ze een pionier die urgente integratieproblemen voor het eerst op de politieke agenda zette.

Een rolmodel is ze, dat behoeft geen uitleg.

Rest ons de ‘lastige samenleving’ waarin zij opereert: daarmee had ik oorspronkelijk de gepolariseerde tijd waarin we leven willen duiden. Een tijd waarin groeperingen niet alleen vijandig tegenover elkaar staan, maar ook zeer verschillende beelden koesteren van hun gedroomde Nederland. Het ideaal van een liberale democratie wordt niet meer breed gedeeld. Maar het lastige is niet tijdgebonden. Het is een rode lijn in het leven van Khadija. Eigenlijk is de samenleving voor haar altijd lastig geweest en dat was goed nieuws. Want wat lastig is, kun je aanpakken en omvormen. Lastig is een uitdaging.

Het was lastig om te emanciperen als razend nieuwsgierige adolescente met de ogen van roddelend Rotterdam Noord op haar gericht. Maar ze deed het.

Het was lastig om in een vreemd land in kringen van sociaal haast onzichtbare Marokkaanse vrouwen een vrouwenbeweging op te zetten. Maar ze deed het.

Het was lastig om te merken dat de Nederlandse overheid geen boodschap had aan haar emancipatiestrijd, toch zette ze door.

Het werd nog lastiger toen de Marokkaanse overheid haar in de gaten ging houden omdat haar emancipatiestrijd voor Marokkaanse vrouwen haaks stond op de wetgeving in haar geboorteland. Maar ze ging door.

Later was het lastig om te integreren in de Partij van de Arbeid waar destijds ruzie heerste en weinigen stonden te wachten op een atypische Marokkaans-Nederlandse die de boel kwam opschudden. Toch bleef ze overeind en kwam ze in de Tweede Kamer.

Voor Khadija voedde alles wat lastig was haar overtuiging dat ze in beweging moest blijven om dingen te veranderen, dat ze de kracht daarvoor had en dat het tijd werd daarvoor ook een positie met macht te zoeken.

Al met al is Khadija een vrijheidsstrijdster. Maar die missie volbracht en volbrengt ze nog steeds met gevoel voor evenwicht. Zij is geen revolutionair die alle schepen achter zich verbrandt en al het dierbare op het spel zet.

Haar emancipatiestrijd ontwikkelde zich organisch, logisch en vernuftig: van de huiskamer van de Marokkaanse migranten uit de jaren zestig tot de grootte huiskamer van de democratie in Den Haag waar zij vandaag voorzitter van is.

Wijlen Harry Mulisch zei ooit, verwijzend naar zijn familiegeschiedenis, zonder bescheidenheid: de Tweede Wereldoorlog, dat ben ik.

Khadija zou, volkomen terecht kunnen zeggen: het multiculturele drama, dat ben ik.

Maar dan moeten we het multiculturele drama wat ruimer duiden dan een onomkeerbare sociale tragedie. Waarbij multicultureel niet alleen op de verschillen tussen migranten en autoctonen slaat, maar ook op de verschillen binnen die groepen. En drama staat hier niet voor een zwart ondergangsverhaal, maar eerder voor een migratiesaga, vol dynamiek en ja, ook met de dramatiek die bij lastige ontwikkelingen hoort.

Khadija was daarbij geen toeschouwer, maar een enthousiaste regisseur. Uit 'Couscous op zondag', haar innemende autobiografie geschreven vanuit feministisch perspectief, blijkt dat ze vanaf haar eerste dag in Nederland beseftte dat ze haar vrijheid zelf moest vormgeven.

Als dochter en kleindochter van zeer sterke, zelfstandige vrouwen die zonder man konden leven en respect genoten in hun gemeenschap in Marokko, was ze in Rotterdam ineens omringd door vrouwen en dochters die niet buiten kwamen, niet naar school gingen of werkten. Ze waren onzichtbare burgers, eenzaam en rechteloos. Khadija zocht contact omdat ze vriendinnen wilde maken, maar inventariseerde ook de problemen van haar leeftijdgenoten, bemiddelde en opende deuren voor ze - letterlijk en figuurlijk.

Een beetje licht brengen in de levens van vriendinnen was niet genoeg. Ze wilde voor alle Marokkaanse vrouwen de emancipatiestrijd beginnen, die ze ook uit de Arabische wereld kende. Aan de Nederlandse overheid had ze niet veel. Zij hunkerde naar kennis, school en studie, maar de overheid had niets georganiseerd voor nieuwkomers. De scholen waren niet voorbereid op kinderen die nooit eerder geleerd hadden en veel meisjes werden thuisgehouden. Leerplichtambtenaren werkten aan deze praktijken mee door te bepalen dat Marokkaanse meisjes best thuis konden blijven, als hulp in het huishouden. Khadija wilde ze naar buiten hebben, naar taalles en andere cursussen. Ze moesten gebruik maken van alle rechten die hen toekwamen.

Maar dat was buiten de bijkomende van veel Nederlandse vrijwilligers gerekend, die het knus en gezellig vonden om bij Marokkaanse vrouwen thuis te komen en dat zo wilden houden. Zij keerden zich tegen Marokkaanse feministes als Khadija die erop stonden dat vrouwen zelfstandige levens moesten opbouwen.

Ook de Nederlandse feministes die Khadija tijdens haar studie ontmoette, waren meer bezig met psychologiserende navelstaarderij, dan met de bevrijding van de Marokkaanse vrouw. Het waren geen geestverwanten. Het Nederlandse paternalisme dat Khadija ergerde, ging hand in hand met de ouderwetse Marokkaanse familiewet die ook in Nederland dominant was. Deze coproductie van belemmeringen hield Marokkaanse vrouwen lange tijd kansarm.

De strijd van Khadija was complex en frustrerend. Voor wat ze bij sommige gezinnen zag, hebben we in Nederland een hard en bot woord: achterlijkheid.

Verstoting, achterlating, uithuwelijking, mishandeling, moderne slavernij, de vrouw als bezit van de man. Het bestond en het zou menig welzijnswerker moedeloos hebben gemaakt. Marokkanen waren inmiddels ook een studieobject van wetenschappers die vanaf een afstand hun etiketten plakten.

Bijzonder aan Khadija's jeugdherinneringen is dat ze naar al deze praktijken waar ze zonder twijfel het hare over dacht, vanuit een intiem perspectief kon kijken: dat van de dochter en huisvriendin die begrijpt hoe verstikkend familiebanden in stagnerende culturen werken, maar die fouten vergeeft en nooit de menselijke waardigheid uit het oog verliest.

Daarom kon ze vol humor verhalen over de komische parallele samenleving die ze zag ontstaan, waarin Marokkaanse vrouwen zich om vijf uur 's ochtends buiten verzamelden om ongehinderd door omstanders stiekem door de etalage van de seksshop te kunnen gluren. En waarin mannen die hun vrouwen nooit buiten lieten, ineens in hun dikke Mercedes hun chauffeur werden die ze naar vrouwenbijeenkomsten brachten.

Vindingrijkheid en lef maken ook deel uit van die kostbare herinneringen: zo werden buitenechtelijke kinderen van vrouwen in Marokko, die soms jaren na het laatste bezoek van de in Nederland verblijvende man werden geboren, 'slapende baby's' genoemd: kindjes die al een hele tijd in de baarmoeder zitten voordat ze aan hun negen maanden groei beginnen. De vaders slikten dat sprookje voor zoete koek.

In alle door Khadija's liefdevol opgetekende verhalen over vroeger, zie je de stem en inventiviteit van de Marokkaanse vrouw steeds sterker worden.

We maken een sprong naar een veelzeggende anekdote uit onze tijd: als een fundamentalistische imam in Nederland Khadija's kritische moeder vertelt dat ze een andere moskee moet zoeken, zet zij hem meteen op z'n nummer. 'Dit is het huis van Allah!' roept ze, 'daar ga jij niet over!'.

Zonder twijfel heeft Khadija's gevoel voor relativerende humor haar gesterkt in de strijd die soms kansloos leek. Ze streed op veel fronten tegelijk en dat was uitputtend. Ze was actief in het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland en richtte de Marokkaanse Vrouwenvereniging Nederland op. Ze werkte, studeerde en kreeg tegelijk kinderen. Ze vocht tegen de dubbele seksuele moraal in dierbare milieus, tegen de Nederlandse wet die migrantenvrouwen achterstelde door ze geen zelfstandige verblijfsvergunning te geven en achterlating niet te straffen, tegen de feministes die niet begrepen dat een emancipatiestrijd geen cultuur-relativistische aangelegenheid is, maar om universele rechten draait. Maar ook tegen wetten van de Marokkaanse overheid en tegen de bemoeienis van de Amicales, de verklikkers voor de Marokkaanse overheid die in Nederland mensen schaduwden.

De ultralinkse activiste die ze destijds was, kwam gauw in het vizier van het dictatoriale regime in Marokko. Hoe het persoonlijke heel politiek kan worden laat een dieptepunt in haar strijd zien: haar arrestatie in 1989 op het vliegveld in Marokko, samen met haar drie kleine kinderen.

Voor mensen die nooit in onvrijheid hebben geleefd, is de permanente angst van de migrant die uit een dictatuur komt nauwelijks te begrijpen. Je verlaat een land waarvan je houdt, je wil er regelmatig naar toe, maar weet dat je daar onveilig bent zolang de politieke situatie niet verandert. Je leidt inmiddels een vrij leven, maar wil je ogen niet sluiten voor het onrecht en de schending van mensenrechten in je geboorteland. Je komt op voor de rechten van je nieuwe en oude medeburgers en daarvoor word je gestraft.

Migreren moet vooruitgang betekenen, maar als je tijdens een bezoek aan je geboorteland gearresteerd wordt, word je ineens een gevangene van het verleden, met een heden en een toekomst die ineens op losse schroeven staan. Alles wat je opgebouwd hebt staat op het spel. Ineens blijkt dat je ongewild een riskant dubbelleven leidde: in Nederland was je een brave, betrokken burger, in je geboorteland ben je ineens een staatsvijand. Je hebt het beste met iedereen voor, maar staat te boek als landverrader. Ook tijdens dit dieptepunt in haar leven lukte het Khadija de overrompelde gebeurtenissen te doorstaan en de gemoederen te sussen. Met haar talent voor bemiddeling, temde ze de intimiderende mannen in de verhoorkamers, zonder aan hun eisen toe te geven.

De overstap naar de politiek was logisch. Wie iets wil veranderen, heeft macht nodig. 'Politiek was voor mij niet partijgebonden,' schreef ze. 'Politiek was de dagelijkse strijd tegen onrecht.'

Maar dat gold niet voor de echte politiek waar ze in stapte. Bij de PvdA belandde ze in ruzies, stroperige vergaderingen, machtsstrijd. Door haar wilskracht en idealen was ze een fractielid zonder talent voor conformisme en ondergeschiktheid.

De tijden werden er niet gunstiger op voor politici met een islamitische achtergrond. Na negen september, de opkomst van Fortuyn en de moord op Theo van Gogh sloeg de stemming om in het land. Het oude enthousiasme van Nederlanders voor migranten verdween, angst, boosheid en afkeer kwamen daarvoor in de plaats. Ook het vertrouwen van en de identificatie van moslims in en met Nederland slonk, onzekerheid en angst sloegen toe, de vrome islam werd voor sommigen een houvast.

Zeker was dit een lastige tijd voor Khadija.

Zie dat maar in balans te houden: de strijd voor de vrijheid van meningsuiting en geloof van moslims, maar ook de strijd tegen een radicale islam die de klok van de emancipatie en integratie terugdraaide.

Zie dat maar voor elkaar te krijgen: in een tijd waarin alle ongenoemens met de islam in de politieke arena maximaal uitgebuit werden, de koersvaste progressieve kritiek op het fundamentalisme en zijn gevaren blijven uiten en duidelijk maken dat dat geen discriminatie is, maar het veilig stellen van democratische waarden voor alle burgers van dit land. Moslims in hun waarde laten, maar toch de gevaren van de politieke islam zonder oorlogstaal benoemen, dat kon Khadija uitstekend. En dat durfde ze ook.

In interviews, maar bovenal in de Abel Herzberg lezing die ze in 2017 hield, legde Khadija de veranderingen in de samenleving uit die tot afstand tussen migranten en autochtonen leidden.

Met lede ogen had ze aangezien hoe de overheid progressieve Marokkaanse activisten slechts als opgefokte types wegzette met wie het niet goed samenwerken was.

Liever stapten gemeenten naar de moskeeën om die tot spreekbuis van een vermeend uniforme moslimgemeenschap te maken. Moskeeën kregen zelfs advies over hoe ze de scheiding van kerk en staat konden omzeilen om via eigen stichtingen subsidiegeld binnen te halen. De integratiepolitiek werd via de moskeeën gevoerd, maar de imams droegen een dubbele boodschap uit, constateerde Khadija. Tegen de staat knikten ze gewillig over integratiedoelen, maar in de moskee preekten ze een conservatieve islam gericht op segregatie.

De plek waar je veilig kon bidden werd een plek waar je politieke dogma's en fundamentalistische dreigingen hoorde.

'Door de salafisten werden moskeeën plekken voor groeperingen die niet in de waarde van een democratische rechtstaat geloofden', schreef Khadija in haar Herzberglezing. "In den Haag kreeg de As-Soennah moskee veel ruimte om jongeren te hersenspoelen. Er werden shariahuwelijken ingevoerd en jongeren geronseld."

In Den Haag was ze destijds een klokkenluider met deze boodschap. Ze waarschuwde voor de signalen die ze kreeg over de salafistische bemoeienis en groepsdwang, over het gevaar daarvan voor de ontwikkeling van vrouwen en meisjes. Ze was destijds een eenzame stem die overschreeuwd werd door ontkenner.

Kritiek op de multiculturele samenleving werd in progressieve kringen immers te vaak gezien als olie gooien op het rechts-populistische vuur.

Maar Khadija was verheven boven opinie-akkefietjes. Voor haar golden nog steeds de gelijkheidsprincipes die ze hooghield. In een interview zei ze dat ze nooit begrepen heeft waarom Nederland van migranten accepteerde wat van andere burgers verwerpelijk geacht werd. We waren tenslotte allemaal burgers van hetzelfde land, met gelijke en niet met aparte rechten en plichten.

Zij bleek een visionair. Vandaag is het Salafisme wijdverbreid en vragen politici zich af hoe het zover heeft kunnen komen. In Den Haag worden er onbeholpen hoorzittingen gehouden over de financiële en ideologische invloed van de golfstaten. Wellicht was het niet zover gekomen als ze daar jaren geleden beter naar Khadija hadden geluisterd. De emancipatiestrijdster krijgt in dit hoofdstuk het laatste woord, met haar kritiek op de coulance tegenover radicalen: "Je moet waakzaam blijven voor keuzes die het risico in zich hebben om verworven rechten onderuit te halen."

In een lastige samenleving waarin normen en waarden soms op hun kop staan, kunnen dappere mensen ineens als vijanden worden gezien. En zo werd Khadija beschuldigd van landsverraad. Wat had ze misdaan?

In een periode waarin Marokko in rap tempo de dictatuur van de overleden koning van zich afwierp en democratiseringsprocessen in gang zetten, werd ze gevraagd om de Marokkaanse Raad voor Mensenrechten te adviseren. Eindelijk erkenning, zou je denken. Maar wat in Khadija's persoonlijke leven met elkaar vervlochten was - inzet voor emancipatie en democratie in Marokko en in Nederland – werd in de overspannen Haagse wereld gezien als een gespleten persoonlijkheid en een onwenselijke dubbele loyaliteit. De fraaie missie om een land in transitie over mensenrechten te adviseren gold hier als politiek schandaal. Een dubbel paspoort gold in die tijd nog net niet als een vergrijp. Zelfs de PvdA had destijds weinig begrip voor de keuze van Khadija.

Het moet buitengewoon pijnlijk zijn geweest voor Khadija, die op dat moment een mooie balans in haar leven had bereikt. Nog een lesje over migranten die uit dictaturen komen: op het moment dat het beter gaat in je land van herkomst, als voormalige dissidenten daar zelfs hervormingsprocessen mogen leiden, zoals in Marokko, dan helen de breuken en wonden van de migratie, dan is het heimwee niet meer bitter en branden de zorgen om je achtergelaten dierbaren niet meer een gat in je hart.

Je wordt als burger van twee landen een geheel, verleden en heden raken met elkaar in harmonie. Het zijn historische momenten en de energie van de wederopbouw raakt en inspireert je.

Eigenlijk had Nederland geen poot om op te staan met de verwijten van dubbele loyaliteit aan Khadija: jarenlang had onze overheid de vrouwonvriendelijke Marokkaanse familiewetgeving op Nederlandse bodem beschermd, in de hoop daarmee deals over uitzetting van illegalen met Rabat te kunnen sluiten. Dat juist iemand die de rug recht hield en deze praktijken die de vrouwenrechten verrieden hekelde nu van gebrek aan loyaliteit aan Nederland werd beschuldigd, was vals en wrang.

Gelukkig is deze naargeestigheid voorbij en reist Khadija tegenwoordig naar het buitenland als internationaal rolmodel: de politica met een islamitisch migratieverleden die een van de mooiste politieke posities bekleedt, die van voorzitter van het parlement, het hart van onze democratie. Niet dat haar debuut in deze functie door iedereen toegejuicht werd. Geert Wilders verkondigde dat haar inhuldiging 'een zwarte dag' was. Maar Khadija kon deze hatelijkheid van een gewaardeerde collega van vroeger die haar diep raakte, ontstijgen. Als hoeder van het huis van het volk geldt voor haar vooral het respect voor dit instituut en in Wilders herkende ze dat. Alle politieke meningen zijn haar in die functie even lief, zei ze ooit, en wie aan Kamerleden komt, komt aan haar. Etiketten laat ze niet op zich plakken, voorspelbaar is ze nooit. Martin Bosma, bedenker van de kopvoddentaks, mag mee naar huis rijden in haar dienstauto en als de leider van het Forum voor Democratie paars aanloopt tijdens een koortsige tirade tegen de Europese Unie, spreekt ze hem moederlijk toe: 'Ruuustig, meneer Baudet' - waarbij de achternaam in welluidend Frans weerklinkt. Altijd beschermt ze de eenheid van de Kamer en haar betekenis voor het Algemeen Belang, ook tegen kwalijke acties van politici van Denk die haar en andere collega's intimideerden met grievende beschuldigingen en het plaatsen van filmpjes op internet die tot bedreigingen leidden.

Als kind, zo konden we in 'Couscous op Zondag' lezen, rende Khadija de straat op als vrouwen slaande ruzie hadden, om zoveel mogelijk scheldwoorden te leren. In het parlement wil ze echter een minimum aan fatsoen bewaren, streng kondigde ze aan dat wie zich misdraagt de klas uitgestuurd zal worden. Niet omdat ze zich als moraalridder wil manifesteren, maar omdat het democratische samenspel voor iedereen veilig moet zijn.

Straks krijg Khadija in deze zaal de Aletta Jacobs prijs, die haar precies honderd jaar nadat het vrouwenkiesrecht in Nederland een feit werd toegekend is. Ze krijgt deze prijs als rolmodel voor emancipatie, maar ook in deze eervolle beschrijving ziet ze vermoedelijk geen voldongen feit. Rolmodellen zijn niet statisch, net zoals identiteiten dat niet zijn. Haar identiteit beschreef ze ooit als een verzameling lagen uit verschillende culturen en tijden die voortdurend vruchtbaar met elkaar in de weer zijn en waar telkens weer iets nieuws bij komt. Ziehier de definitie van een open, vrije geest die individuen nooit reduceert tot gevangenen van een vastgeroeste groepsidentiteit of cultuur. Haar Marokko en haar Nederland bracht ze ooit mooi bij elkaar in een uitspraak die je zelden van migranten hoort: 'Als ik niet op mijn vijftiende naar Nederland was gekomen, was ik geen ander mens geworden.'

Alles wat Khadija een uniek rolmodel maakt, zou overal op aarde tot bloei zijn gekomen. Maar wat zijn we gezegend dat ze naar Nederland kwam.